

نگرشی سیستمی بر پیوستگی فراکتالی ساختار سوره با تاکید بر افتتاح و اختتام (بررسی موردی سوره روم)

سوده اسعدی^۱

احمد زارع زردینی^۲

مهدی مطیع^۳

ابوالفضل حری^۴

چکیده

شناخت صحیح ساختار سوره، یکی از اصلی‌ترین مولفه‌های فهم پیوسته فضای آیات در نظام معنایی قرآن کریم است. آغاز و انجام سوره به عنوان ارکان اصلی آن، روابط تعیین کننده‌ای با دیگر مفاهیم متن دارند. تناسب حکیمانه شروع و پایان کلام حق، اقتضای خالقی حکیم و مدبر است. از این رو کشف و استخراج پیوندهای موجود میان افتتاح و اختتام که منجر به فهم منسجم و جامع‌تری از ساختار اصلی سوره می‌گردد بیانگر غایت این نوشتار خواهد بود. در همین راستا پژوهش حاضر در پاسخ به چگونگی امکان درک هماهنگی و نظام‌مندی حاکم بر ساختار سوره از طریق بررسی عناصر اصلی شروع و پایان آن، با تکیه بر نظریه ساختارگرایی تلاش نموده تا الگویی برگرفته از قرآن ارائه نماید. لذا ترسیم فضای پیوسته میان اجزای یک سوره، با ایده‌پردازی از هندسه فراکتال که شاخصه مهم آن، برجسته نمودن نقش تکرار معنادار اجزای خودمتشابه، در ایجاد ساختار اصلی یک طرح هماهنگ است نگاهی جدید در این بررسی به شمار می‌رود. ازین رو به تحلیل پیوندهای ساختاری

**تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲۵ | DOI: 10.29252/PAQ.8.4.1

assadi_s84@yahoo.com

۱- دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه میبد، میبد، ایران.

zareardini@meybod.ac.ir

۲- نویسنده مسئول: دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، میبد، ایران.

m.motia@ltr.ui.ac.ir

۳- دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اهل بیت^(ع) دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

a-horri@araku.ac.ir

۴- استادیار گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات و زبانها، دانشگاه اراک، اراک، ایران.

میان آغاز و انجام سوره به کمک این الگو پرداخته شده است. کاربست شواهد لفظی - معنایی درون بخشی و بینابخشی، منجر به طرح خوانشی پیوسته از مفاهیم سوره می‌گردد. شاخصه‌های دو گروه مومنین و کافرین به لقاء، ذکر مولفه‌های صبر، استمرار در مسیر ایمان، جهاد و بندگی در کنار مفهوم امر الهی در ظاهر و باطن هستی، تبیین روابط حقیقی و اعتباری، همان زنجیره مفهومی پیونددهنده بندهای آغازین و پایانی دانسته می‌شود که بدنه سوره نیز پیرامون آن شکل گرفته است.

کلیدواژه‌ها: پیوستگی ساختاری، پیوستگی لفظی، پیوستگی معنایی، ساختار، هندسه فراکتال، افتتاح، اختتام

۱. مقدمه

معناداری ارتباطات و پیوند میان آیات و سور قرآن کریم، از گذشته در قالب مطالعات سنتی علوم قرآنی تا به امروز، جزء دغدغه‌های مهم دانشمندان و مفسران این حوزه محسوب می‌گردد. انسجام و هماهنگی میان اجزای کلام وحی از جمله ویژگی‌های بارز و مؤثر، در فهم معانی یکپارچه از سوره‌های قرآن کریم است. در همین راستا، بررسی پیوستگی میان آیات و سور، به ویژه یک سوره از جمله موضوعات قابل توجهی است که با رویکردهای متنوع، از دیرباز تا دوران معاصر و ذیل مطالعات جدید زبان‌شناسی به لحاظ اهمیت و نقش بی‌بدیل آن، در ارائه خوانشی نو و پیوسته از آیات شریفه، توجه مفسران و حتی قرآن‌پژوهان غربی را به خود معطوف نموده است. در واقع می‌توان گفت نگرش‌ها و رویکردهای متنوع امروزی تطوریافته همان نظرات و بررسی‌های نظم و مناسبات مطالعات کهن سنتی (بقاعی، ۱۴۱۵، ج ۵: ۱، زرکشی، ۱۴۱۰، ج ۱: ۱۳۳) است که به گونه‌ای روشمند تکامل یافته و با الفاظ و تعابیر متفاوت، به ارتباط و پیوستگی آیات و سور پرداخته‌اند.

پیوستگی ساختاری از جمله رویکردهای نوین زبان‌شناسی است که به تحلیل ساختار سوره و روابط و پیوندهای میان اجزای آیات و سور می‌پردازد. سور شریفه قرآن متشکل از اجزایی هستند که نگاه کلی‌نگر و سیستمی به روابط آن‌ها، منجر به درک و دریافت خوانشی جامع‌تر از مفاهیم ارائه شده در محتوای آن می‌گردد. افتتاح، بدنه و اختتام سه مؤلفه اصلی هر سوره هستند که جایگاه مهمی در استخراج لایه‌های معنایی آیات شریفه دارند. پژوهش حاضر نیز درصدد است با محوریت ارتباط و پیوستگی دو جزء اصلی سوره، یعنی بخش آغازین و پایانی آن به تحلیل ساختار نظام‌مند و منسجم

سوره پرداخته و با برجسته نمودن پیوندهای لفظی و معنایی میان ارکان سوره، تحلیلی جامع تر و روشمندتر از مفاهیم نهفته در آیات ارائه نماید. در همین راستا به منظور انتقال بهتر و آسان تر روابط پیچیده اما پیوسته میان عناصر یک سوره، به سراغ معادلی نظام مند همچون هندسه فراکتالی رفته و از وجوه مشترک نهفته در آن الهام گرفته است. الگوی حاکم بر هندسه فراکتالی، پیوند میان میان اجزای یک کل را از طریق تکرار معنادار همان اجزاء، در مقیاس های مختلف اما ثابت به تصویر می کشد. هدف از انتخاب و بومی سازی این مدل در فضای کلیت یک سوره، تلاش برای ارائه مفهوم محوری سوره به واسطه نگاهی سیستمی به عناصر داخلی آن بوده که همگی به مثابه تکه های پازلی هستند که قصد انتقال معنایی واحد را به مخاطب دارند. از این رو پیوستگی میان ارکان آن از جمله نقطه آغاز و پایان بسته معنایی لازمه این امر دانسته می شود.

یکی از ضرورت های پرداختن به چنین نوع نگاه های تلفیقی و میان رشته ای بدان جهت است که تاثیر و ماندگاری یک پیام یا رهنمود، زمانی بیشتر خواهد بود که به گونه ای سازمان یافته و یکپارچه، در ذهن و قلب مخاطب جای بگیرد تا همیشه قابلیت تبدیل شدن به عمل و کاربست آن وجود داشته باشد. این اتفاق در نسبت با تعالیم ارزشمند قرآن کریم اهمیتی دوچندان پیدا می کند. اگر مطالعات و آثار این حیطه بتوانند فضایی پیوسته با شروع و پایانی متناسب و در کل تصویری قابل فهم و کاربردی و البته با بعد زیبایی شناختی به اقتضای خود آن مفاهیم و روح زیبا پسند انسان، ارائه دهند، به نظر می رسد شوق و رغبت پی جویی معانی فرا زمان و فرامکان قرآن نیز بیش از پیش می گردد. نیازی که در عصر حاضر و با توجه به نیازهای روحی و رفتاری بشر احساس می گردد. در همین راستا تلاش پژوهش حاضر نیز بر این است تا در پاسخ به چگونگی کشف و استخراج هماهنگی و نظام مندی حاکم بر ساختار یک سوره از طریق بررسی عناصر اصلی آن همچون شروع و پایان آن، الگوی پیشنهادی برگرفته از متن قرآن کریم را ارائه می نماید.

۲. مفهوم‌شناسی اصطلاحات پژوهش

۲-۱. پیوستگی

پیوستگی در لغت، به معنای ارتباط داشتن، یکپارچگی و متصل بودن است که در مقابل گسستگی و انفصال، به کار برده می‌شود (نک فرهنگ فارسی معین، فرهنگ فارسی عمید ذیل واژه) این مفهوم که یکی از اصطلاحات مهم دانش زبان‌شناسی متن (البرزی، ۱۳۹۲: ۱۵۱) نیز به شمار می‌رود، زمانی در یک متن یا اثر معنا می‌یابد که درک معنای یک مؤلفه زنجیروار وابسته و درگرو فهم معنای مؤلفه‌های دیگر باشد؛ یعنی کشف معنا و مفهوم یک جزء از یک اثر، بدون توجه و لحاظ نمودن اجزای دیگر آن، امکان‌پذیر نباشد (لطفی‌پور ساعدی، ۱۳۷۱: ۱۱۱)

۲-۲. ساختار

معنای واژه ساختار، ریشه در دانش معماری دارد که آن را به معنای چارچوب یک بنا یا ساختمانی که اجزا و عناصر درونی آن از تناسب خاصی برخوردارند تعریف نموده است (احمدی، ۱۳۸۰: ۳۷) یک متن یا اثر، دربردارنده اجزا و مؤلفه‌هایی است که ارتباطاتی معنادار میان آن‌ها با یکدیگر برقرار است. حاصل این ارتباط را "ساختار" گویند. هماهنگی موجود میان تمام اجزا در کل متن، منجر به انسجام و پیوستگی در اثر می‌گردد. از این‌رو مجموعه روابط پیوسته و یکپارچه میان این اجزاست که کلیتی مرتبط و منسجم را ایجاد نموده و عناصر آن، بر اساس اصول و مبانی خاصی به یکدیگر متصل شده‌اند. بنابراین به نظر می‌رسد که "کلیت"، مهم‌ترین شاخصه مفهوم ساختار است. (علوی‌مقدم، ۱۳۷۷، ص ۱۸۶)

۳. پیشینه مطالعاتی پیرامون پیوستگی سور قرآن کریم

در راستای مرور سابقه تحقیقات صورت گرفته پیرامون ساختارشناسی سور که از رویکردهای نوین در حوزه پژوهش‌های مطالعات قرآنی به شمار می‌رود؛ به‌طور کلی می‌توان مطالعات مرتبط به نظم و انسجام را در دو دوره کلاسیک و مدرن پی‌جویی نمود. دوران کلاسیک، دربرگیرنده دوران شکل‌گیری نظریات مربوط به تناسب آیات و سور در قالب تألیف کتب، آثار تفسیری و علوم قرآنی با این رویکرد، در بستر تلاش‌های علمی مسلمانان است. این روند در بازه زمانی قرن ۳ تا ۱۲ اتفاق

می‌افتد. اگر آغاز آن در مطالعات سنتی، علم تناسب که از پایه‌های اصلی ساختاربندی محسوب می‌گردد، در نظر گرفته شود، می‌توان جرقه‌های این نوع نگاه را به نقل از سیوطی، در آثار ابوبکر نیشابوری پی‌جویی نمود (سیوطی، ۱۴۲۱، ج ۲: ۲۱۶). دغدغه توجه به ارتباط میان آیات و سور در مطالعات کهن، با نظرات دانشمندان علوم قرآنی همچون جرجانی در قالب نظریه نظم، البرهان فی علوم القرآن زرکشی، الاتقان سیوطی و... تألیفات مفسران مسلمانی چون مجمع‌البیان طبرسی، مفاتیح‌الغیب فخر رازی و... ادامه یافت.

با توجه به اهمیت این موضوع و تأثیر آن در درک بهتر از مفاهیم متن قرآن سبب شد تا پس از یک دوره کوتاه گذار از قرن سیزده، این سبک از مطالعات ادبی و متنی در قرن چهارده، در ادامه تلاش‌های پیشینیان، با اتخاذ رویکردها و نگرش‌های روشمند نوین، به بررسی ابعاد مختلف پیوستگی و ارتباط آیات و سور پردازند. این نوع نگاه، هم از سوی دانشمندان مسلمان و هم برخی قرآن‌پژوهان غربی مورد پیگیری قرار گرفت. در آثار تفسیری معاصر مسلمانان، می‌توان به فی ظلال القرآن سید قطب، الاساس فی التفسیر سعید حوی، المیزان سید محمدحسین طباطبایی اشاره نمود که از این نوع رویکرد برخوردار هستند. البته در این میان دو تفسیر فی ظلال و المیزان تا حدی به‌طور محسوس، در روند تفسیر آیات، نگاه پیوسته به آغاز و انجام سوره‌ها داشته‌اند.

امروزه نیز در مطالعات معاصر دانش‌پژوهان غربی به‌ویژه دانش زبان‌شناسی، ایده‌پردازی‌هایی در زمینه کشف و استخراج پیوستگی‌های معنا دار، در متون وجود دارد. پیوند و انسجام میان اجزای یک متن، در قالب ساختی نظام‌مند، در میان دغدغه‌های زبان‌شناسان ساختارگرا، به‌ویژه آراء و نظرات فریدینان دوسوسور مطرح و با پیگیری قرآن‌پژوهانی چون نیل رابینسون با آثاری همانند *دستان باز؛ قرائتی دوباره از سوره مائده*^۱، *ساختار و تفسیر سوره مومنون*^۲، انتشار کتاب *"کشف قرآن رویکردی معاصر به متن مستور"*^۳ در سال ۱۹۹۶ و...، انگلیکا نویورت با نگارش مقاله *"شکل و ساختار*

1. Neal Robinson, "Hands Outstretched: Towards a Re-reading of Surat al-Md'ida", Journal of Qur'anic Studies, vol III, 2001
2. Robinson, Neal (2000). The Structure and Interpretation of Surat al-Mu'minun. Journal of Quranic Studies, Vol. 2:1.
3. Discovering the Qur_ān: A contemporary approach to a veiled text

قرآن" (۲۰۰۲)^۱ در حیطه ساختارشناسی قرآن کریم، تالیف کتابی با عنوان "بررسی‌هایی در باب ساخت و ترکیب سوره‌های مکی قرآن"، برلین، ۱۹۸۱ ادامه یافته است. علاوه بر این حسین عبدالرئوف (۲۰۰۳م) نیز در مقاله‌ای با عنوان "سازگان زبان‌شناختی قرآن" به بررسی زبان‌شناسانه ساختارهای زبانی موجود در آیات و سور شریفه پرداخته است. گفتنی است این مؤلف از محدود قرآن‌پژوهانی است که با نگاه زبان‌شناسانه به پیوستگی آغاز و پایان سور نیز اشاره نموده است - Abdul-Raof (۲۰۰۰, ۲۲) مقاله دیگری با عنوان "زنجیره‌مندی مفهومی و بافتی در گفتمان قرآنی" از همین مؤلف، به بررسی عملی عناصر سازنده متن پرداخته و با رویکردی زبان‌شناختی، متنیّت و انواع پیوستگی و ارتباط موجود میان واحدهای متن در سطوح مختلف را استخراج می‌نماید.

Abdul- Raof , ۲۰۰۳ , pp(۹۴-۷۱)

به اقتضای جدید بودن نگرش پیوسته به ساختار سور قرآن کریم در مطالعات معاصر، اکثر این آثار در جهت معرفی و شناساندن مفاهیم، نظریات و روش‌های موجود در بررسی انسجام و پیوستگی آیات تلاش نموده‌اند. اما تاکنون پژوهشی پیرامون پیوستگی ساختار سور، با محوریت افتتاح و اختتام با الهام از هندسه فراکتالی نگاشته نشده است. بررسی فضای سوره با تأکید بر نوع آغازگری و خاتمه کلام حق و شناخت روابط میان اجزای آن‌ها، در جهت فهم بهتر و نظام‌مندتر مفاهیم سوره، تلاشی متفاوت و نوآورانه در راستای ارائه خوانشی نظام‌مند و منسجم، از مفاهیم عمیق کلام وحی از سوی این پژوهش به شمار می‌رود.

۴. مبانی نظری و روش‌شناختی پژوهش

رویکردهای زبانی و نقد ادبی ابعاد گسترده‌ای دارد که یکی از آن‌ها بررسی ساختار متن است. در هیافت ساختاری به متن، مؤلفه‌های مختلفی مانند واژه، جمله و اموری از این قبیل بررسی می‌شود تا فهم عمیق‌تری از متن به دست آید. قرآن کریم نیز به‌مثابه متنی ادبی و پرمحتوا توجه قرآن‌پژوهان و دانشمندان آشنا به نظرات و روش‌های نوین نقد ادبی همچون نیل رابینسون، میشل کویپرس، آنگلیکا

1 . McAuliffe Dammen Jane: torEdi General, Quran the of Encyclopedia", Quran the of Structure and Form," Angelica, Neuwirth. Vol.2.pp245-266, Leiden,2002.

نیورث و... را جلب و آنان را بر آن داشته تا با ایده‌ها و نظریات متنوع نقد ادبی به بررسی ابعاد و اجزای مختلف قرآن کریم و دیگر متون مقدس نیز پردازند. این پژوهش نیز علاوه بر توجه به نتایج مطالعات سنتی همچون تفسیر المیزان محمدحسین طباطبایی، فی ظلال سید قطب، در حیطه روش از آراء و نظرات ساختارگرایانه به متن قرآن کریم از سوی اندیشمندان نام برده شده در مطالعات جدید نیز وام گرفته است. استخراج نگاهی روشمند و منظم به منظور ارائه تحلیلی نو از یافته‌های مفسران و عالمان پیشین، ثمره تحقیق، تعمیق در آثار موجود این دو حیطه بوده که در مقاله حاضر نمود یافته است.

متن قرآن کریم نیز مانند هر متن دیگری کلیتی دارد که دربردارنده اجزایی است که از آن به سوره تعبیر می‌شود. هر یک از این سوره‌ها در مقیاس خود به مثابه یک ساختمانی هستند که از ارتباط میان عناصر داخلی در قالب یک ساختار نظام‌مند و منسجم با یکدیگر مفاهیم مهم و ارزشمندی را به مخاطب منتقل می‌نمایند. پیوستگی‌های ممکن میان اجزای سوره، در طرح‌واره‌های مختلف از زوایای متعدد بررسی می‌گردد. یکی از مهم‌ترین پیوندهای میان اجزای یک سوره در فهم و کشف بهتر معنا و محتوای آیات، پیوستگی میان آغاز و پایان سوره است.

از این رو نوشتار حاضر با تحقیق در مطالعات میان‌رشته‌ای، به منظور درک بهتر روابط پیچیده و لایه‌مند میان آیات در سوره، به کارگیری الگوی هندسه فراکتالی را پیشنهاد نموده است. الگویی که برگرفته از ساختار پدیده‌های طبیعی و نمود برجسته‌ای در معماری اسلامی دارد. در همین راستا پس از معرفی هندسه فراکتال و ویژگی‌های برجسته آن، به بررسی فضای داخلی سوره و اهمیت ارکان اصلی آن همچون افتتاح و اختتام و همچنین ارتباط میان الگوی فراکتالی با این موضوع پرداخته شده است.

۵. پدیده ساختارمندی و نمود آن در هندسه فرکتالی

موضوع نظم و هماهنگی میان اجزای هستی دامنه گسترده‌ای را به خود اختصاص داده و کشف قانون ساختارمندی هر پدیده در جهان، قاعده مخصوص به خود را می‌طلبد. اقتضای خالق حکیم، مدبر چنین می‌نماید که در دل هر آفرینشی به سبک و شیوه‌ای خاص ارتباط معناداری نهفته که درک غایت و کارکرد آن، منوط به فهم نظام حاکم بر اجزای وجودی آن مخلوق دانسته شده است. ردپای

این اصل در عمق و نهان تک تک گزاره‌های شکل‌دهنده عالم قابل پی‌جویی است. از این رو بشر نیز با گذر زمان در قرون مختلف، با ایجاد ابزار و پیشرفت دانش خویش راه‌هایی به منظور کشف این قانون‌مندی‌ها در هستی، یافته است.

۵-۱. فرکتال و ویژگی‌های آن

"هندسه فرکتالی" یکی از نمودهای ساختارمندی در اجزای طبیعت هست که در علم ریاضیات سنتی به کار گرفته شده و ایده آن تحقیق و بررسی بر روی اجزای گیاهان و درختان در طبیعت بوده است. این اصطلاح برگرفته از واژه یونانی Fractious به معنای چند پاره (bovill.1995.5) است. این واژه به معنای سنگی که به طور نامنظم شکسته شده باشد نیز آمده است. ظهور این هندسه، حاصل مطالعات ریاضیدان لهستانی بنیوت مندلبرات در سال ۱۹۷۶ در زمینه اشکال مشابه و ارتباط آن‌ها با شکل‌های طبیعی بیان شده که ذیل عنوان هندسه فراکتال طبیعت مطرح گردید. (عرفانیان، ۱۳۸۰: ۲۸) به طور کلی ساختاری هندسی و پیچیده که در عین بی‌نظمی بیانگر نوعی نظم در روابط اجزای خویش است. به گونه‌ای که می‌توان گفت ساختارهای فرکتالی، به دلیل برخورداری از اجزای خودمتشابه، در هر ابعاد و مقیاسی برده شوند و اندازه‌های آن‌ها بزرگ یا کوچک شود، همان ساختار ابتدایی حاصل می‌گردد. این سازه‌ها از هر زوایه‌ای که نگریسته شوند به یک شکل واحد مشاهده می‌گردند. این همان ویژگی خود متشابهی^۱ است (قبادیان، ۱۳۸۸: ۱۶۶).

اشکال فراکتال دارای ویژگی‌هایی هستند که برخی از آن‌ها را می‌توان چنین بیان نمود: ۱- غیرقابل پیش‌بینی هستند. ۲- از قوانین ساده‌ای نشأت گرفته‌اند و قاعده‌مندی خاصی که آن‌ها را قابل توصیف در قالب هندسه اقلیدسی کند، ندارند. ۳- دارای اجزای خود متشابه هستند، که در مقیاس‌های مختلف همان ساختار کل را تداعی می‌کنند. ۴- در این سازه‌ها، خط مستقیم دیده نمی‌شود و وجوه داخلی در فراکتال‌ها انحدار و ناهموار هستند. ۵- ساختار خود همانند فرکتال‌ها در بردارنده یک ریتم تکراری در مقیاس‌های کوچک و بزرگ هستند که این اشکال را به سمت تعادل می‌برد. (ایزدی، حداد، مشکسار ۱۳۸۷: ۷۷)

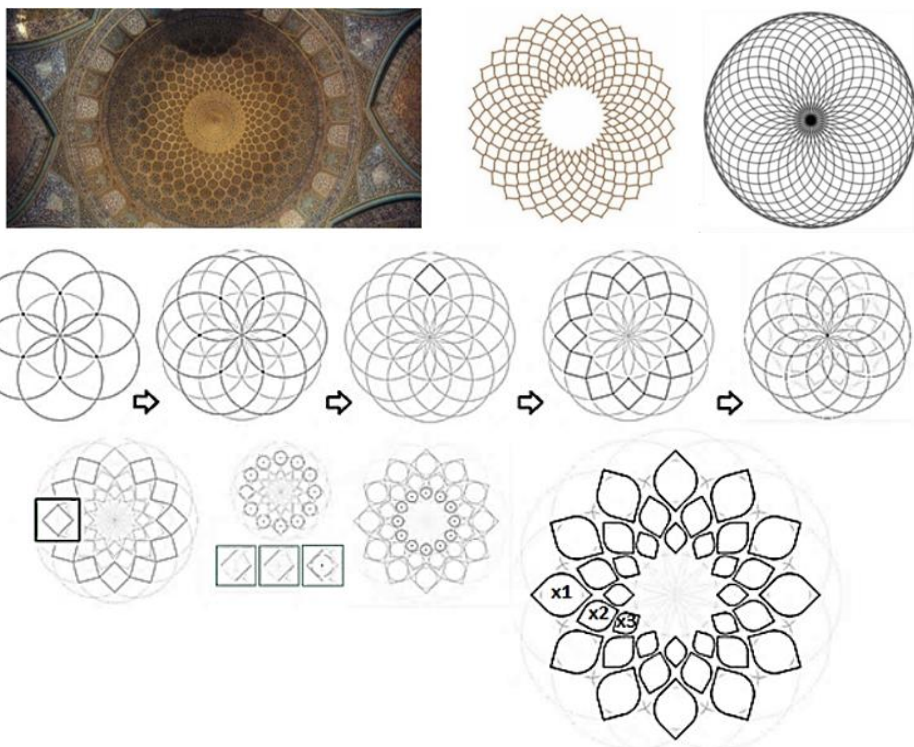
۵-۲. نمود فراکتال‌ها در عالم طبیعت

تعامل دیرینه و عمیق انسان و طبیعت، در ابعاد مختلف حیات و رشد فکری بشر موثر بوده است. شگفتی و پیچیدگی پدیده‌های طبیعت، به اقتضای خلقت خالقی یکتا، به شکلی است که توانسته الهام-بخش الگوبرداری‌های فوق‌العاده کاربردی در زندگی بشر گردد. از این رو طبیعت یکی از مهمترین الگوهای انسان در هنر، معماری، ریاضی و... به شمار می‌رود. فراکتال‌ها نیز از جمله این ایده‌های برگرفته شده از طبیعت هستند. نموده‌های مختلفی از اشکال فرکتال در طبیعت، در قالب الگوهای هندسی تکرار شونده در مقیاس‌های مختلف قابل پی‌جویی هستند. چنانچه گذشت ویژگی خودهمانندی سازه‌های فراکتال به این معنا که هرگاه اجزائی از یک شکل یا پدیده با مقیاسی معین بزرگ یا کوچک گردد، نهایتاً نیز نمونه‌ای از کل آن شکل خواهد بود. از این رو گل کلم، درخت کاج، رشته کوه‌ها، خطوط ساحلی می‌توانند نمونه‌های ساده‌ای از هندسه فراکتال در طبیعت باشند. زیرا که هر قطعه‌ی کوچک از این موارد، متشابه قطعه بزرگی از آن است. به عبارتی این اشیاء و پدیده‌ها سازه‌های خودمتشابه دارند و بی‌نظمی در میان اجزای این کل‌ها از دور و نزدیک به یک مقیاس است. نکته قابل توجه ارائه نظم و همانگی در دل یک آشوب و بی‌نظمی ویژگی خاص این ساختار دانسته می‌شود.

۵-۳. الهام‌پذیری هنر معماری اسلامی از الگوی هندسه فراکتال

زیبایی، آرامش و شگفتی بی‌نهایت و نهفته در جهان طبیعت از دیرباز ذهن و فکر انسان را با خود مانوس کرده و سبب گردیده تا نگاه و توجه بشر با نظم موجود در طبیعت همراه شود و در بسیاری از ابعاد زندگی خویش از آن الهام گیرد. ظهور نظم‌های طبیعی در آثار تاریخی بشری، نشان از جایگاه برجسته این تعامل و هماهنگی انسان و طبیعت دارد. مطالعه و تلاش معماران و طراحان در راستای ارائه اثری معنادار، دقت در جزئیات سازه‌ها و ارتباطات میان آن‌ها با کل را به همراه داشته است. پیوستگی و زنجیره‌مندی اجزای یک سازه از ویژگی‌های هندسه فراکتالی در معماری است. شگفتی حاصل از زیبایی این ترکیب در درون یک اثر، حاصل این پیوستگی دانسته می‌شود. در ساختارهای فراکتالی، زیبایی و یکسان بودن تصویر سازه، در مقیاس دور و نزدیک القاء کننده معنای کلی شی یا

پدیده دانسته می‌شود. (قبادیان، ۱۳۹۲: ۱۶۶-۱۶۷) در نگاه فراکتالی نکته مهم تکرار همانند همه اجزای یک کل یا سازه است. پدیده‌ای که در آن شکل نهایی شی، در نسبت با اجزاء درونی آن بسیار مشابه بوده و هر مجموعه مشکل از ترکیب و هماهنگی اجزاء همسان با کل است. این امر الگوپذیری از هندسه طبیعت و به تبع آن درک روابط پیچیده و تو در تو در معماری را تسهیل می‌نماید (نقره کار، ۱۳۸۹: ۲۲۵)

شکل ۱. "به ترتیب از راست به چپ نقوش انتزاعی مرکزگرا در قالب الگوی فرکتال تغییرات سه ردیف x یا همان جزء اصلی و شکل دهنده سازه کل (تخمیجان و همکاران،

۶. ساختار سوره و اجزای آن

سور قرآن کریم در یک نگاه کلی متشکل از ساختاری است که سه بخش اصلی دارد. نخست: **افتتاح** سوره که در مقام بیان مقدمه و چکیده مطالب ارائه شده در متن است. جزء دوم **هسته مرکزی** سوره که تفصیل موضوعات مدنظر مؤلف بوده و جزء سوم **اختتام** سوره نام دارد که نقش بسیار حیاتی در جمع‌بندی مطالب کل سوره ایفا می‌نماید. نوشتار حاضر نیز در راستای ترسیم پیوستگی معنادار اجزای سوره با یکدیگر، ابتدا شمایی از ساختار کلی آن ارائه داده است. طرح ساختار کلی یک سوره، اولین و مهم‌ترین اقدام در زمینه بررسی و مطالعه نظام‌مند پیوستگی آن است. در مرحله بعدی به تقسیم‌بندی سوره در سطح کلان پرداخته که شامل سه قسمت آغاز، بدنه و پایان سوره است.

۶-۱. افتتاح و اختتام: ارکان مهم کشف پیوستگی ساختاری سوره

هر سخن یا متن معنادار و منسجم به طور معمول از اجزایی تشکیل شده است که داشتن آغاز و پایان متناسب با محتوا، از جمله مهم‌ترین ویژگی آن به شمار می‌رود. معمولاً گوینده یا نویسنده جملات آغازین خود را به موارد پراهمیت موضوع اختصاص می‌دهد، تا از همان ابتدا توجه و اشتیاق خواننده یا شنونده را با خود همراه نماید. در قسمت پایانی سخنان خود نیز سعی می‌کند تا با جمع‌بندی مناسب، مختصر و مفید، کل مطالب گفته شده را برای مخاطب مرور نموده و بسته کاملی از مطالب مهم را در راستای هدف سخن، ارائه دهد. بالتبع این موضوع با وجود خالق حکیم، علیم و خبیر در نسبت با متن قرآن کریم، به گونه‌ای جامع‌تر و زیباتر تجلی پیدا می‌کند، چرا که کلام وحی، صادر شده از خداوندی که حکمت او تام، تدبیر او تمام و خلقتش هدفدار است و مسلماً قالب پیام‌های او با بندگان خود، دربردارنده انسجام، پیوستگی، نظم و هماهنگی خاصی در مقیاس یگانگی او است. به همین دلیل در سوره‌های قرآن کریم نیز آیات آغازین و پایانی، علاوه بر نقش بلاغی در افتتاح و اختتام، تأثیر بسزایی در فهم فضای سوره برای مخاطب ایفا می‌کنند. به این صورت که آیات ابتدایی در شروع هر سوره، بیانگر چکیده‌ای از موضوعات مهم بیان شده در کل آن و آیات پایانی نقش جمع‌بندی و نشان دادن ارتباط میان مطالب ذکر شده در متن را در راستای هدف سوره به عهده

دارند. ارتباط و انسجام معنادار آیات افتتاح و اختتام با هدف و پیام محوری سوره به گونه‌ای است که به مخاطب این امکان را می‌دهد تا در بسیاری از سوره‌های قرآن بدون مطالعه دیگر آیات و تنها با توجه به آیات آغازین و پایانی به فضای حاکم بر سوره دست یابد.

در ادامه گزارشی از انواع آغازها و پایان‌های موجود برای سوره، در متن قرآن کریم آمده که شناخت آن‌ها و کشف ارتباط میانشان در فهم فضا و نظام‌مندی جاری در اجزای سوره کمک کننده خواهد بود.

۱-۱-۶. انواع گونه‌های افتتاح و اختتام سوره شریفه قرآن کریم

چگونگی آغاز سوره‌های قرآن کریم، از جمله مباحثی است که دانشمندان علوم قرآنی در حوزه مطالعات سنتی به جهت اهمیت جایگاه آن در فهم مفاهیم والای سوره از دیرباز به آن اهتمام ورزیده و دسته بندی‌هایی در این زمینه ارائه نموده‌اند. قرآن پژوهان تعابیر مختلف و متنوعی که عهده‌دار توصیف و بیان چگونگی آغاز سوره‌های قرآن کریم هستند را در قالب ده عنوان جای داده و از آن‌ها به "فواتح سُور" یاد می‌کنند. این تعابیر عبارتند از: ۱. آغازگر تحمیدی - تسبیحی ۲. آغازگر ندایی ۳. آغازگر حروف مقطعه ۴. آغازگر خبری ۵. آغازگر قَسَمی ۶. آغازگر شرطی ۷. آغازگر امری ۸. آغازگر استفهامی ۹. آغازگر دعایی ۱۰. آغازگر تعلیلی. (زرکشی، ۷۹۴، ج ۱: ۱۶۴؛ سیوطی، ۹۱۱، ج ۳: ۳۶۱؛ حجتی، ۱۳۱۱: ۱۱۱-۱۱۵) و به بخش پایانی سوره که ممکن است متشکل از یک کلمه، عبارت، یک یا چند آیه باشد "خواتم السُور" یا "خواتیم السُور" می‌گویند. اختتام سوره‌ها به اعتبار موضوع به چند دسته تقسیم می‌شوند که عبارتند از: پایانه‌های تحریمی؛ پایانه‌های تحمیدی؛ پایانه‌های تسلیتی؛ پایانه‌های تعظیمی؛ پایانه‌های تهلیلی؛ پایانه‌های دعایی؛ پایانه‌های فرائضی؛ پایانه‌های مدحی؛ پایانه‌های مواعظی؛ پایانه‌های وصایایی؛ پایانه‌های وعیدی. (معرفت، ۱۳۸۸، ج ۵: ۲۳۷؛ سیوطی ۱۴۲۱، ج ۳: ۳۶۸-۳۶۶؛ زرکشی، ج ۱: ۱۸۶-۱۸۲)

۲-۶- کشف و استخراج پیوستگی درونی افتتاح و اختتام سوره

توجه به روابط میان اجزای پاراگراف‌های ابتدایی و انتهایی سوره، پس از تعیین محدوده آن‌ها، مهم‌ترین مرحله جهت دستیابی به پیوستگی درونی این بخش‌ها و انسجام آن‌ها با یکدیگر است. این

امر از طریق به‌کارگیری ابزارهای لفظی و مؤلفه‌های معنایی میان اجزای آیات، در این بخش‌ها ممکن می‌گردد. پی‌جویی این ابزارها، ابتدا در نسبت با آیات درونی هر یک از دو بخش افتتاح و اختتام و سپس در تعامل با یکدیگر صورت می‌گیرد. در ادامه به‌طور اجمالی به معرفی مؤلفه‌های پیوستگی لفظی و معنایی افتتاح و اختتام سوره پرداخته شده است.

۶-۲-۱. شگردهای لفظی و معنایی پیوستگی درونی افتتاح و اختتام

۶-۲-۱-۱. مؤلفه‌های پیوستگی لفظی افتتاح و اختتام

چنان‌که گذشت بخش‌های آغازین و پایانی سور، مشتمل بر ابزارهای لفظی هستند که پی‌جویی دقیق و هدفمند آن‌ها، منجر به کشف و شناخت انواع پیوندهای ظاهری موجود میان آیات بخش‌های موردنظر خواهد شد. میزان حضور این عوامل بسته به نوع نگاه و رویکرد بررسی‌ها، متفاوت بوده و صرفاً در این پژوهش که پیوستگی ساختار سوره با محوریت افتتاح و اختتام آن مدنظر است، دسته‌ای از این عناصر موردتوجه قرار گرفته که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود. تکرار که از مهم‌ترین عناصر ادبی است و در نشان دادن اتصال و پیوستگی اجزای آیات و عبارات نقش مهمی را ایفا می‌نماید. انواع تکرار از جمله تکرار محض، جزئی، آغازهای یکسان عبارات در قالب مقدمه‌های موازی، قلب و کلیدواژگان قلاب‌دار مواردی هستند که در راستای شناخت ارتباط و انسجام میان کلمات، عبارات و آیات بندهای آغازین و پایانی یک سوره موردتوجه واقع می‌گردند.

الف: تکرار محض: یکی از رایج‌ترین نوع تکرار که پیوندها و ارتباطات میان اجزای درون‌بخشی و بینابخشی افتتاح و اختتام سور را به‌خوبی نشان می‌دهد، تکرار عین یک کلمه یا عبارات کلیدی است. نوعی از تکرار که واژه در متن، بدون هیچ تغییری عیناً بیان شود (عبدالمجید، ۱۹۹۸: ۸۰).

ب: تکرار جزئی: تکرار مشتقات یک کلمه در قالب‌های مختلف را گویند. گاهی در یک متن چنین اتفاق می‌افتد که واژه با اندک تغییراتی، مجدد بیان می‌شود. این نوع تغییر، در کلماتی که ریشه یکسان دارند مدنظر است (عبدالمجید، ۱۹۹۸: ۸۲).

ج: مقدمه‌های موازی: گاهی ممکن است نوع پیوستگی اجزای درونی بخش‌های ابتدایی یا پایانی سوره هرکدام به‌طور مجزا و یا مشترک میان این دو دسته، از طریق مقدمه‌های موازی شکل گرفته باشند. ابزاری لفظی که از طریق جملات موازی، تکرار عبارات یکسان (Robinson, ۲۰۰۱ p. ۸) و یا حتی متضاد در ابتدای جملات، در شناساندن پیوندهای ظاهری آیات، ایفای نقش می‌نماید. علاوه بر این در برخی موارد پایانه‌های آیات نیز مشابه بوده و این امر ذهن خواننده را در دست‌یابی بهتر و آسان‌تر به پیوندهای میان آیات یاری می‌بخشد.

د: واژگان کلیدی قلابدار از دیگر عناصر پیوستگی لفظی محسوب می‌گردد که شامل سه تقسیم‌بندی است. الف: تکرار واژه یا اصطلاح خاص یک جمله، آیه (بخش) در نزدیکی پایان‌بخش قبل ب: تکرار واژه یا اصطلاح خاص یک بخش در آغاز بخش بعدی ج: تکرار واژگان و اصطلاحات مشترکی در هر دو بخش، جای گرفته در قسمت‌های مختلفی از هر قسمت. (Robinson, ۲۰۰۱ p. ۷)

۲-۲-۲. مؤلفه‌های پیوستگی معنایی افتتاح و اختتام سوره

علاوه بر عناصر لفظی ساختارهای معنایی، نیز بیانگر پیوستگی و انسجام حاکم بر اجزای آیات و سور هستند. اهمیت بالای کارکرد این مفهوم، در اتصال و پیوستگی متون مختلف از جمله آیات و سور قرآن کریم، از آن جهت است که مؤلفه‌های لفظی، توأم با عناصر معنایی، ساختاری هماهنگ و یکپارچه از سوره را ارائه می‌نمایند. البته در این پژوهش پیوستگی معنایی افتتاح و اختتام سور از طریق مؤلفه باهم آبی در قالب *مراعات النظیر*، *تضاد* و *عنصر لفونشر* بررسی می‌گردد، شگردهای ادبی آشنا که به ارتباط میان واژگان متعلق به یک حوزه معنایی، می‌پردازند. با هم آبی، یکی از جلوه‌های انسجام واژگانی هالیدی است (haliday, hasan, 1976, p277) که به کمک شواهد معنایی درون و برون‌متنی به فهمی پیوسته از متن و مفاهیم آن منجر می‌گردد.

۳-۲-۳. پیوستگی ساختاری افتتاح و اختتام سوره

پی‌جویی اتصال و پیوندهای لفظی و معنایی میان دو بخش آغازین و پایانی سوره، در نسبت باهم و ارائه خوانشی نظام‌مند از مفاهیم سراسر سوره، حاصل نگاهی ساختاری بر فضای سوره با محوریت

این دو رکن اصلی است. تدبر در ساختار سور شریفه قرآن کریم نشان می‌دهد که در اکثر موارد، میان بخش آغازین سوره به‌عنوان چکیده سخن، با پایان آن در مقام جمع‌بندی محتوای سوره، ارتباط وجود دارد. به‌نحوی که پیوند میان آن‌ها از طریق ابزارهای مختلف قابل تشخیص و دستیابی است. در بعضی از نمونه‌های پیوستگی میان دو بخش آغاز و پایان سوره، علاوه بر ارتباط موضوعی، در غالب موارد، یک یا چند عنصر زبانی_متنی نیز از مؤلفه‌های تعیین‌کننده اتصال و انسجام میان اجزای آیات و سور به شمار می‌روند. در ادامه به معرفی الگوی فراکتال و وجه اشتراک الهام گرفته شده از آن در ترسیم تجسمی فضای پیوسته ساختار سوره پرداخته شده است.

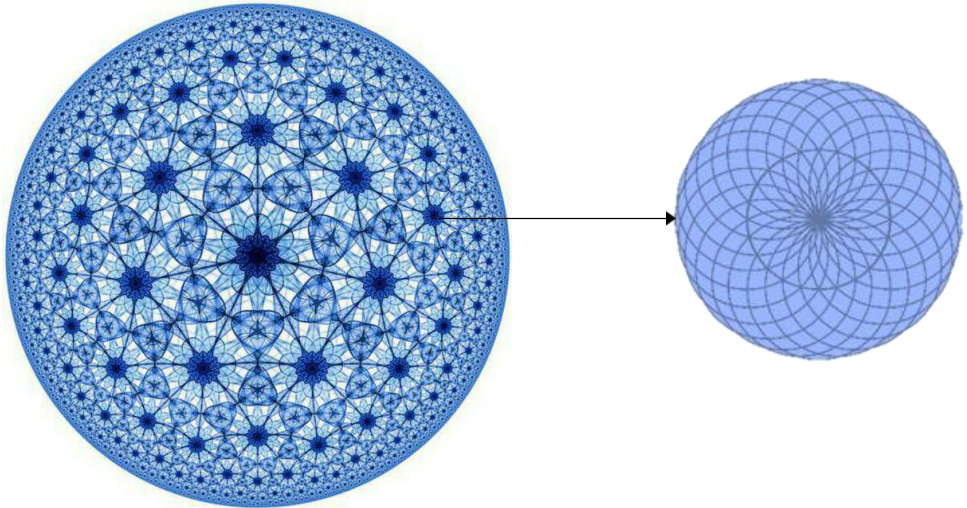
۷. نظام فراکتالی حاکم بر ساختار قرآن کریم

فهم صحیح و عمیق از یک پیام یا اثر، نیازمند درک معنادار از روابط و چارچوب آن متن یا سخن است. قرآن کریم نیز از این قاعده مستثنی نبوده و درک ساختارمندی و تامل در وجوه مختلف معانی آن، انس بیشتری را با مفاهیم حق به همراه خواهد داشت. در همین راستا برای تقریب به ذهن و تجسم بهتر، شکلی ذیل این گفتار آمده که نمودی از فضای کل قرآن کریم در نظر گرفته شده است. شکل (۲) نشانگر یک کلی است که در آن اجزای بسیاری با اندازه‌های کوچک و بزرگ و البته متشابه با زوایایی خاص تکرار شده‌اند و یک شکل حاصل از الگوی فراکتالی را به نمایش گذارده‌اند. از سویی رسیدن از کثرت به وحدت، یکی از حس‌های فرانش در یافتی از این سازه با الگوی فراکتالی است. همین امر در نسبت با کتاب تدوین هستی که ساختاری دارد و متشکل از اجزائی با ویژگی‌های خاص خود در مقیاس‌ها و مصادیق مختلف است، قابل تطبیق و تبیین دانسته می‌شود. در نگاهی سیستمی و جامع به کلیت کلام حق، واحدهای نزول "سوره" به عنوان اجزای اصلی این کل ظهور دارند. شاخصه‌های کوتاهی، بلندی سور، تفاوت سنخ بیانی و محتوایی هر کدام از آن‌ها در قالب قصص، تمثیل، احکام و اعتقادات و... سبب شده تا بر اساس دسته‌بندی‌های مختلف ذیل شبکه‌هایی معنادار قرار گیرند و همزمان با القاء مفهوم محوری نهفته در نظام داخلی خود (هر سوره) که در راستای همان حقیقت اصلی و مرکزی کل قرآن کریم یعنی شناخت اسم جامع "الله" است، ایفای نقش

می‌نمایند. رسیدن و باور به مفهوم واحدی همچون "توحید حق" از دل کثرت معانی بیان شده در قالب آیات و سوره شریفه به واقع قابل برداشت از ایده‌پردازی تلفیقی ارائه شده است.

شکل ۲. قراردگیری سوره‌های بزرگ و کوچک در قرآن کریم بر اساس نظام شبکه‌ای یکپارچه حول یک مرکز

مفهومی (توحید)

۷-۱. نمود هندسه فراکتالی در ساختار سوره

۷-۱-۱. نظام فراکتالی جاری در سوره با محوریت افتتاح و اختتام

چنان‌که گذشت یکی از اصلی‌ترین کارکردهای هندسه فراکتال، تکرار اجزای خودمتشابه است. ویژگی مهمی که توأم با دیگر شاخص‌های موجود در این هندسه، الهام‌بخش انتخاب این نوع نگاه به عنوان الگویی مناسب در این پژوهش، در راستای نشان دادن پیوستگی فضای سوره قرآن کریم گردید. زیرا ساختار قرآن کریم نیز به نوعی از تعدادی اجزای مشابه ذیل عنوان سوره و در هر سوره آیات شکل گرفته که همه این تعدد و تکرار در جزییات یک حقیقت واحد را که همان نور حق است، بیان می‌کند. در مقیاسی کوچکتر، هر سوره در بردارنده ارکانی همچون افتتاح، اختتام و هسته مرکزی است که در هر واحد نزول با مصادیق مختلف قصص، ضرب‌المثل، احکام، تعالیم معرفتی، انذار و تبشیر و... در راستای القاء مفهومی واحد نازل شده‌اند که همان درک و دریافت اسم جامع الله است. مفاهیم،

مصادیق، تعابیر و... هر سوره شریفه حول محوری اصلی می چرخد که مخاطب را به فهم فضای کلی سوره رهنمون می گردد، این همان نکته مشترک الگوی فراکتال در نسبت کل با اجزای خود همانند و ساختار سوره و قرآن کریم قابل پی جویی است.

شکل (۳) نمودی از فضای یک سوره است. هر کدام از این دایره ها معرف یک پاراگراف معنایی و هر کدام از آن لوزی ها نماد آیه، کلمات و عبارات یک سوره در نظر گرفته شده اند. در مرحله بعد، مفاهیمی که بین آیات و واحدهای (پاراگراف) معنایی مشترک هستند، با رنگ آبی مشخص گردیده اند. علاوه بر این در راستای موضوع اصلی پایان نامه حاضر، دو دایره نیز به عنوان محدوده افتتاح و اختتام انتخاب شده که به واسطه پیوستگی ساختاری سوره و وجود لایه های معنایی مشترک قابل توجه میان این دو رکن، در انتها به یکدیگر می رسند.

۷-۱-۲. مراحل ترسیم ساختار فراکتالی اجزاء سوره

به منظور تبیین و تفصیل مراحل ترسیم شکل فضای یک سوره، چنین می توان گفت که در ابتدا یک دایره ترسیم و هر دایره، به عنوان یک پاراگراف سوره فرض شده است. در ادامه اولین دایره را به عنوان دایره افتتاح دانسته و سپس این دایره ها به صورت چرخشی کنار هم، کنار هم قرار گرفته و با هم دارای اشتراک هستند. زیرا پاراگراف های معنایی با یکدیگر به جهات مختلف هم پوشانی دارند. این دایره ها توأمان در دل هم چرخیده اند تا دوباره به نقطه ابتدایی رسیده و نشان دهنده نوعی تداخل یا تناسب مفهومی پاراگراف افتتاح و اختتام هستند. ضمن اینکه همه این پاراگراف ها به نوعی یا در لفظ یا در معنا و یا گاهی از هر دو بعد به طور ضمنی یا صریح با یکدیگر دارای اشتراک هستند. علاوه بر این همگی برگرفته از یک مفهوم بنیادین که موضوع اصلی آن سوره نیز هست دانسته می شوند.

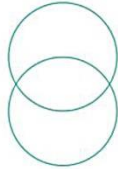
چنانچه پیش از این نیز بیان شد فرآیند ایجاد تصویر نهایی در هندسه فرکتال بدین گونه است که شکل ها تکرار شده و مرتب دوران پیدا می کنند. هنگام ترسیم این شکل ۶ دایره را ۳ یا ۴ بار با زاویه ۴۵ درجه دوران داده می شود تا تصویر پیش رو، حاصل گردد. چرا دوران داده می شود؟ زیرا این دوران سبب ایجاد پیچیدگی می شود. ازین رو، شاید بتوان گفت به کارگیری واژه دوران یک شکل خودمتشابه، در راستای توضیح و تبیین نظام معنایی حاکم بر یک سوره، با وجود پیچیدگی معنایی و

ارتباط میان آیات، واژگان، پاراگراف به منظور تصویرسازی ذهنی بهتر و نزدیک‌تر مخاطب در نظر گرفته شده است. دوران و چرخش میان اجزاء، پدیده‌ای است که در فرکتال‌ها نیز دقیقاً بیانگر پیچیدگی نظام حاکم بر آنهاست

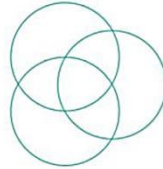
شکل ۳. کاربست الگوی هندسه فرکتال‌ها (شکل‌های خود متشابه) در ترسیم ساختار پیوسته سوره قرآن

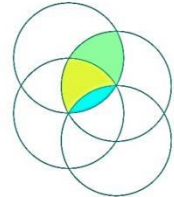
مفهوم بنیادین هر سوره

پاراگراف‌های معنایی،
پاراگراف افتتاح سوره

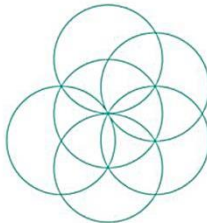
پاراگراف‌های معنایی

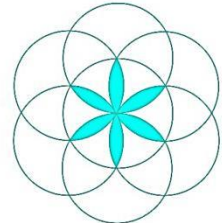
اشتراکات مفهومی پاراگراف‌ها
با هم و در ارتباط با موضوع اصلی سوره

قرارگیری پاراگراف‌ها
در یک شبکه معنایی

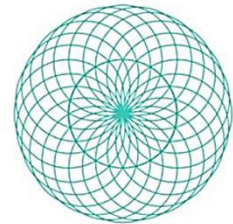
پاراگراف اختتام سوره
در ارتباط با پاراگراف افتتاح

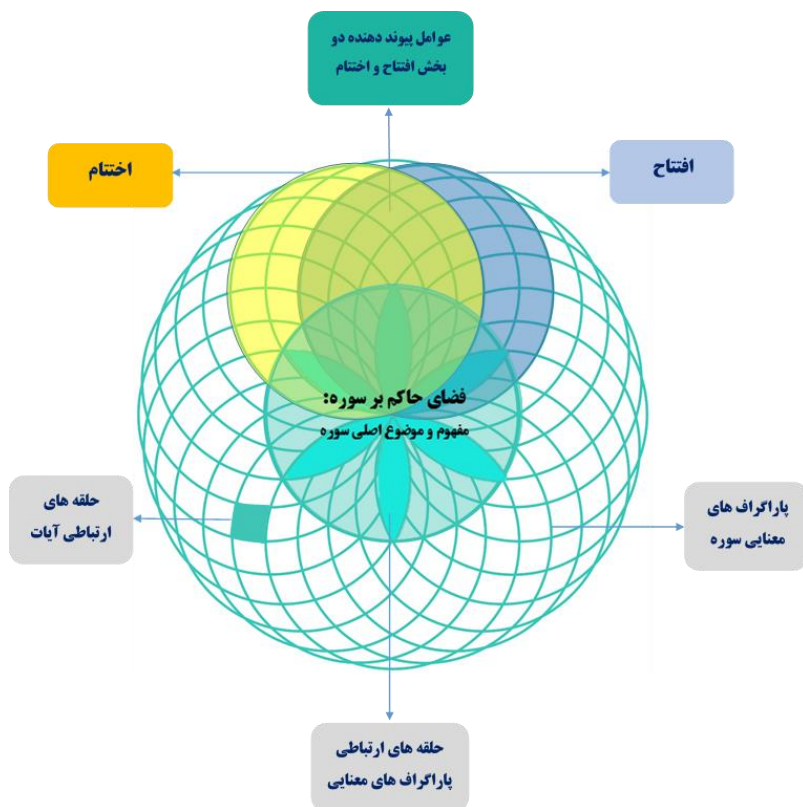
هماهنگی افتتاح و اختتام سوره
بر اساس مفهوم بنیادین سوره

ایجاد یک شبکه گسترده از واژه‌ها، آیات
و پاراگراف‌های معنایی در ارتباط با هم و در راستای مفهوم بنیادین سوره

ایجاد یک شبکه یکپارچه
پیچیده و درهم تنیده

شکل ۴. نمودار فضای کلی سوره بر اساس الگوی پیوستگی ساختاری افتتاح و اختتام

۲-۷. تحلیل تطبیقی ساختار فراکتالی در نمونه موردی سوره روم

این بخش درصدد است تا با بررسی یک نمونه از سور شریفه قرآن کریم از نوع فواتح حروف مقطعه، رابطه فراکتالی موجود میان اجزای مشابه درون سوره‌ای را به تصویر کشد. وجود یک کل، که دربردارنده عناصر همانند بوده و در مقیاس‌های ثابت از زوایای مختلف همگی به یک نقطه کانونی و وحدت رهنمون می‌گردد، وجه مشترک ساختارهای فراکتالی و روابط داخلی یک سوره است. اینکه واکاوای هر جزء نمودی از کل اصلی را نشان می‌دهد و پیام محوری را در همان راستا تعمیق می‌بخشد، از دیگر دلایل بهره‌مندی از هندسه برخال یا همان فراکتال در بررسی ساختار پیوسته سوره با محوریت افتتاح و اختتام دانسته می‌شود. نقش تعیین کننده دو مولفه آغاز و پایان سوره، در استخراج

زنجیره مفهومی میان آیات، عامل مهمی است که باید به آن توجه نمود. رسیدن از کثرت به وحدت در میان زوایای مختلف متن یا تصویر غایت نهفته در این نوع نگاه است که زیبایی معناداری را به مخاطب القاء می‌کند. از این رو نوشتار حاضر به تطبیق این الگو با ساختار سوره پرداخته و مراحل شکل‌گیری تصویر تجسمی از مفاهیم سوره با محوریت افتتاح و اختتام و پیوستگی میان این اجزا که در مقیاس و مصادیق مختلف قابل تأمل هستند را به تصویر کشیده است.

هر چند پژوهش حاضر بخش کوچکی از مطالعه‌ای وسیع بر انواع فواتح و خواتم سور قرآنی است که تاکنون بر بیست نمونه از مصادیق قرآنی اعمال و نتایج حاصله را گزارش نموده است. در این بخش تلاش شده تا مختصری از مراحل بررسی ساختار فراکتالی سوره روم بیان گردد. گام اول در این مسیر، مرور چندین باره سوره و به دست آوردن پاراگراف‌های معنایی آن، به طور خاص رکوعات آغازین و پایانی که عمدتاً پیام اصلی هر گوینده در این دو رکن نهفته است. این سوره در یک نگاه، ذیل آیات (۶۰-۵۴، ۱۰-۱) در قالب افتتاح و اختتام کلام، مفاهیم اصلی و محوری را به مخاطب منتقل می‌نماید (لسانی فشارکی، ۱۳۹۱: ۵۷، طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶: ۱۵۳ و ۲۰۴) البته در زمینه آگاهی از دامنه آیات در رکوعات سوره منابعی همچون تفسیر المیزان محمدحسین طباطبایی، فی ظلال سید قطب و تفسیر موضوعی لسانی فشارکی توأم با تدبر و نوع نگاه خواننده، قابل پیشنهاد هستند.

در گام بعدی، بررسی ساختار داخلی هر یک از این پاراگراف‌های اصلی سوره که به طور خاص افتتاح و اختتام مدنظر این پژوهش است، از طریق به کارگیری شواهد لفظی همچون انواع تکرارهای عینی، جزئی، کلیدواژگان قلابدار، لف و نشر، مقدمه‌های موازی (شروع مساوی یا مشابه در آیات) و همچنین ابزار معنایی نظیر: مراعات‌النظیر، لف و نشر، تضاد، قلب مورد تأمل قرار می‌گیرد. این موارد فهرست‌وار در شکل (۵) آمده است. پس از اعمال تک‌تک این موارد بر روی اجزای هر یک از بخش‌های آغازین و پایانی که تکه‌هایی از پازل مفهومی سوره به دست می‌آید، نوبت به تطبیق و بررسی میزان قرابت و پیوند میان این دو پاراگراف با یکدیگر می‌رسد. از این رو ابزار لفظی و معنایی این بار، بینابخشی و در نسبت افتتاح و اختتام با یکدیگر بررسی و نتایج حاصل شده به منظور استخراج خوانشی نظام‌مند از فضای سوره مدنظر قرار می‌گیرد. نهایتاً با چینش معنادار داده‌های درون‌بخشی و

یافته‌های بینابخشی سوره با محوریت شروع و پایان، خوانشی مرتبط و متصل از مفاهیم محوری در سوره نمایان می‌گردد.

خوانش پیوسته پاراگراف افتتاح سوره که در نتیجه بررسی شواهد لفظی-معنایی اجزای آن حاصل شده: حکایت از این دارد که قرآن کریم در صدد بیان نکته‌ای فراتر از خبر شکست و پیروزی موردی دولت‌ها بوده و از این طریق این مثال قصد یادآوری موضوع مهم‌تری را داشته است. تاکید بر این مطلب که امر موجود در لایه‌های عمیق این اتفاقات، رفت و آمدهای قدرت، اشخاص و... تنها به دست خداوند متعال است. "فِي بَعْضِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ..." (۴) همه چیز، در هر شرایط و فراز و نشیب زندگی، یک رشته ثابت وجود دارد و امر در دست خدا است. در همین راستا فرح و نشاط مومنین را، دیدن و لحاظ نمودن همین نکته است. "... لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ (۴) عبور و غرق نشدن در خوشی‌ها و ناخوشی‌های موقت و گذرای دنیا و دیدن لایه‌های باطنی اتفاقات و لحظات برای مومن زمینه‌ساز رشد و دریافت نصر الهی دانسته شده است. "بِئْسَرِ اللَّهُ يُنْصِرُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ" (۵).

در همین راستا خبر از تحقق حتمی و تخلف‌ناپذیری وعده‌های خداوند متعال "وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ..." (۶) و عدم اطلاع و شناخت اکثر مردم می‌دهد. زیرا علم زمانی رخ می‌دهد که انسان فارغ از فراز و نشیب‌های ظاهری، به زوایای پنهان موضوع معرفت پیدا کند. هنر بنده مومن نیز همین است. زیرا از این طریق می‌تواند امر به دست خدا بودن در هر اتفاقی، پدیده‌ای با محوریت ثابت حق دست یابد. اما افسوس که بیشتر مردم، از ظاهر امورات دنیا آگاه بوده و از اصل و باطن لایه‌های زندگی غافل هستند و هر چند اطلاعات و دانش‌های وسیعی دارند اما هنوز به علم نرسیده‌اند "يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ" (۷) زیرا علم حقیقی با رسیدن به مراتب ژرف‌تر محقق می‌گردد. به تعبیری، محور اصلی این سوره شناخت امر حق، در ابعاد مختلف حیات مومن دانسته می‌شود. چنان‌که در آیه ۸ از افتتاح "وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ" (۸) سخن از یک امر مهم در هستی مطرح شده که شناخت آن منجر به ترسیم سیری معنادار در زندگی انسان‌ها می‌گردد و آن دریافت لقاء رب است. اما عده زیادی از مردم به دلیل توقف در دانسته‌هایی از سنخ ظاهر دنیا، از

حقیقت و باطن این امر غافل بوده و نسبت به آن کفر می‌ورزند. فضای حاکم بر سوره، رسیدن به آن را از مسیر تفکر، علم حقیقی می‌داند "أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى... (۸). لقاء رب، یک اتفاق فیزیکی و جسمانی نیست بلکه از نوع صیوروت و تبدیل وجودی برای انسان است..." "وَأِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ" (۴۲/نور) اتصاف به اسماء و صفات الهی بنده را به این غایت نزدیک می‌نماید.

دامنه این مفاهیم در طول سوره در قالب مضامین مختلف ادامه یافته و در بخش پایانی با توصیف چگونگی خلقت و مراحل رشد انسان تکمیل می‌گردد. قرآن کریم با تصریح بر علم و قدرت حق، مخاطب را به تفکر در جزئیات سیر تحول جسمانی و به تبع آن ارتقاء حالات روحی و معنوی بشر سوق می‌دهد. از طرفی در این پاراگراف، درباره گروهی از مردم که علیرغم نشانه‌های هدایت، بر غفلت خویش اصرار نموده و نهایتاً با انکار و تکذیب حقیقت از لقاء معشوق باز می‌مانند، سخن به میان آورده است. وعده‌ای که در بخش افتتاح تحقق حتمی آن خبر داده شده و طیف گسترده‌ای از افراد را نسبت به آن غافل معرفی نموده است. وَعَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۶۶)، "يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ" (۷) پیدا کردن امر خدا در باطنی‌ترین لایه‌های هستی محور اصلی سوره روم دانسته می‌شود. در همین راستا مردم در قالب مومن و موقن به آیات الهی در بخش آغازین و گروه کافر و مکذب آثار حق در هستی موضوع بحث پاراگراف آخر سوره قرار گرفته‌اند.

پس از مرور مصادیق مختلف امر و حضور پروردگار عالم در لایه‌های باطنی زندگی انسان، در آخر کلام، خبر از فرارسیدن مرحله‌ای داده می‌شود که علیرغم درخواست اهل کفر در آن فرصتی برای بازگشت و اصلاح وجود ندارد. غفلت از استعدادها، قانون‌مندی‌ها و معارف الهی در حیات دنیا سبب شده تا این گروه، فاصله بین زندگی و قیامت را به مثابه مکث و درنگی کوتاه ببیندارند. "وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ" (۵۵). بی آنکه وقتی اهل علم و ایمان را استهزاء و تکذیب می‌نمودند به تحقق وعده حق ذره‌ای فکر کرده باشند. اهمیت توصیه به تفکر و علم یافتن نسبت به منشاء تمام اتفاقات و رفت و آمدها در عالم کثرت در بخش آغازین سوره،

اینجا نمود و ثمره پیدا می‌کند. حاصل جهل، غفلت و ماندن در لایه‌های ظاهری زندگی، عاقبتی سخت و جبران‌ناپذیر دارد. چنان‌که فرمود "فَيَوْمَئِذٍ لَا يُنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعَدِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ" ﴿۵۷﴾ رحمت و شفقت محبوب عالم به حدی گسترده و بی‌پایان است که با مثال، ضرب المثل، مصادیق گوناگون حقایق را بیان نمود تا راه رسیدن و صبرورت انسان به کمال آسان‌تر گردد. "وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ..." ﴿۵۸﴾ افسوس که بی‌اعتنایی به ندای فطرت، به تدریح اصرار بر باطل را تقویت و به تکذیب و انکار می‌انجامد "وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْتَطَلُونَ" ﴿۵۸﴾ مرتبه‌ای که دیگر با هیچ تلنگر و نشانه‌ای دل ره دوست نمی‌یابد و بسته می‌گردد "كَذَلِكَ يَطْعَمُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ" ﴿۵۹﴾ باز هم به فرمایش آیات شریفه، انسان‌ها به این امر علم و آگاهی ندارند.

فضای بخش اختتام سوره، سرشار از امید و دلگرمی است. قرآن کریم به انسان بشارت می‌دهد که اگر پای در راه بندگی و ایمان حق گذارد، خدا بر خود وظیفه دانسته که بندگان خویش را یاری نماید "...وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ" ﴿۴۷﴾. آثار رحمت حق، مرده‌ترین بخش هستی را زنده می‌کند "فَأَنْظِرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا" چه رسد اصل رحمت خداوند متعال که انسان را از مردگی به حیات طیبه خارج می‌نماید. "إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" ﴿۵۰﴾. در ادامه با آگاهی دادن مومنین، نسبت به کسانی که در این مسیر حرکت ننموده بلکه قصد انحراف و فریب اهل ایمان را دارند، دعوت به صبر و دریافت وعده قطعی خداوند متعال می‌نماید "فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا سَخِيفَنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ" ﴿۶۰﴾ یقین حاصل صبر، ایمان و مجاهده در راه حق است.

نهایتاً با اتخاذ نگاهی سیستمی و روشمند به ارتباط میان دو رکن اصلی سوره یعنی افتتاح و اختتام با یکدیگر در ضمن کلیت سوره، می‌توان ساختار پیوسته حاکم بر اجزای آن‌ها را چنین بیان نمود که سوره با گزارش شکست روم و در ادامه پیش‌بینی پیروزی آن شروع و توجه مخاطب را به وجود لایه-ای عمیق در هستی و پشت پرده رفت و آمدهای جهان و اتفاقات زندگی انسان جلب نمود. قرآن کریم در این آیات به صراحت و روشنی اداره، تدبیر و باطن همه امور را به دست خداوند متعال می‌داند "...لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ..." ﴿۴﴾ و می‌خواهد که انسان‌ها نیز غیر از این گمانی نداشته باشند. از

طرفی دو نمونه برخورد از سوی افراد، در برابر این قانون‌مندی هستی که در لایه‌های زیرین حیات امر خداوند برقرار هست، توصیف می‌نماید. گروهی که در همین ظاهر دنیا و بعد بیرونی آن غرق شده و به اندک بهره خویش از آن اکتفا می‌کنند. زیرا این عده از تفکر و تدبیر در ابعاد درونی‌تر هستی غفلت ورزیده و نسبت به بسیاری از حقایق علم پیدا نمی‌کنند. "يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ" (۷) چنان‌که آیه شریفه اشاره می‌نماید طیف وسیعی از انسان‌ها در این دسته قرار می‌گیرند. "... وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ" (۶)

اما در مقابل گروهی با ایمان و باور، به دست خداوند متعال بودن امور و باطن عالم را لحاظ کرده و به هوای رسیدن به وعده تخلف‌ناپذیر معشوق ازلی در مسیر جهاد و بندگی قدم می‌گذارند. از این رو در نقطه ثبات و آرامش قرار می‌گیرند و از افت و خیزها و فراز و فرودهای گذران عالم دنیا به سلامت عبور می‌کنند. "... وَيَوْمَئِذٍ يُفْرِحُ الْمُؤْمِنُونَ" (۴). استمرار و ثبات در این مسیر، بنده را به غایتی متعال از سنخ لقاء رب خویش می‌رساند. بندگی ثمره صبرورت و اتفاقات درونی حقیقی برای انسان دانسته شده است. پیدا کردن حضور حق در عمق و باطن رفت و آمد، امواج پرتلاطم حیات دنیا، غم‌ها و شادی و... همان هدف آفرینش و امر ثابت و اصلی حاکم بر هستی است. "لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ..." (۴) و این تلاش از راه علم و رسیدن به تفکر منجر به فرح مومن می‌گردد. نشاط و بشارتی که دیدار معبود را به یقین در قلب بنده زنده نگه می‌دارد.

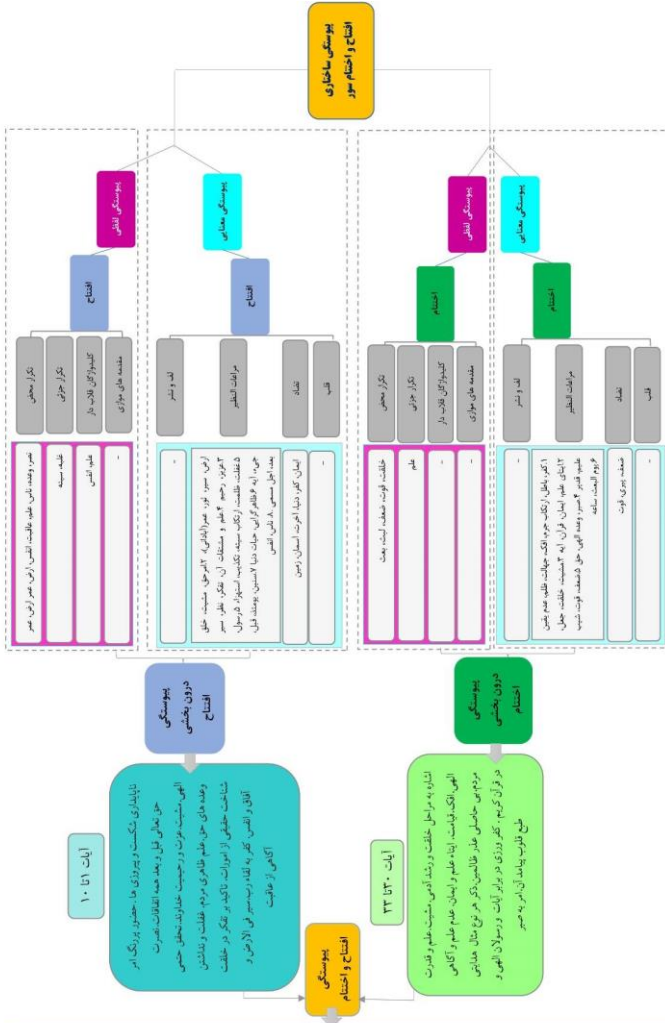
در همین راستا می‌توان به ارتباط آیات بخش پایانی با این مفاهیم اشاره نمود. قرآن کریم با محوریت حضور همیشگی و ثابت حق در پشت پرده همه امور هستی به جزئیات خلقت انسان از مراحل ضعف و شکل‌گیری تا دوران قوت و ثبات وجودی او پرداخته، تا شاید تلنگری برای پی بردن به وجود امری الهی در لایه‌های عمیق زندگی بشر باشد. "اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ" (۵۴) انسان‌ها پس از پشت سرگذشتن سال‌های عمر خویش و با فرارسیدن قیامت در نسبت با حق و وعده‌های داده شده در قالب دو گروه حضور می‌یابند. گروهی که متصف به ویژگی‌های حق شده و جهاد خویش را به ثمر رسانده‌اند و لقاء رب را دریافت می‌کنند. در مقابل گروهی که با کفران آیات و ماندن در بعد ظاهری دنیا،

غافل از گذر سریع، متوجه فرصت‌های رشد در دل حیات دنیا نشده "وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ وَ جَنِينَ اذعان می‌کنند" ... مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿۵۵﴾. افسوس که گاه قیامت و حسابرسی دیگر جایگاه عذرخواهی و جبران نیست "فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿۵۷﴾.

خداوند متعال با ذکر اینکه مثال‌ها برای فهم و تعقل مردم در کتاب آسمانی بیان شده‌اند تا بدانند که زندگی دنیا فرصتی عظیم برای هدایت و پرورش استعداد‌های الهی بوده است. "وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ... " اما با هزاران آیه و نشانه، اهل کذب و انکار به هیچ طریقی، زیر بار ایمان نمی‌روند " ... وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿۵۸﴾. اگر علم حقیقی، فهم و خودآگاهی در انسان رخ ندهد، قلب انسان تاریک و مهر می‌گردد. "كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿۵۹﴾. در خاتمه خداوند متعال دعوت به صبر، استمرار در مسیر ایمان، جهاد و بندگی شده است. "فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ۗ وَلَا يَسْتَنْخِفَنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿۶۰﴾ چنان‌که در ابتدای سوره فرمود همه امور به دست حق است و اگر مومن در برابر واکنش‌ها، فریب‌های کسانی که ایمان و یقینی به معبود ندارند، استقامت نموده و این حقیقت را دریابد، به نصر خداوند متعال به فرح و سرور می‌رسد. " ... لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَ يَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿۶۱﴾، بِنَصْرِ اللَّهِ ۗ يَبْصُرُ مَنْ يَشَاءُ ۗ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿۵﴾

هدف از این نوع نگاه، کشف نظام حاکم بر اجزای سوره با تاکید بیشتر بر نقطه آغاز و انجام آن بوده، فرآیندی به واسطه دقت در شناخت نقش ارکان اصلی سخن که در هر متن یا اثری بیانگر عصاره و چکیده مطلب است، درک مفاهیم را برای مخاطب آسان تر می‌نماید. فراهم شدن امکان فهم پیام محوری و مرکزی نهفته در لایه‌های معنایی سوره، بدون مرور همه آیات آن، با دقت و تفکر در اجزای افتتاح و اختتام از جمله ویژگی‌های برجسته این روش دانسته می‌شود. از همین رو وجه اشتراک و تطبیق این ساختار در کلیت متن قرآن کریم، مولف را به سمت تامل در هندسه فراکتال که الگویی مشابه را ارائه می‌نماید سوق داد. زیرا ساختار فراکتالی نیز بیانگر یک کلی است که اجزایی را در خود جای داده و هر یک از آن جزءها مرتبا و با مقایسه ثابت کوچک و بزرگ می‌شوند و در نهایت هر

یک، نمایی کوچک از تصویر کل را به نمایش می‌گذارند. نکته مهم و مشترک این دو، مرکزیتی است که این اجزا پیرامون آن از کثرت به وحدت رسیده و تصویری چشم نواز را با روابطی معنادار از موضوعات نشان می‌دهند. در ساختار سوره نیز مرکزیت مفهوم سوره در دل عناصر هر بخش، آیات شکل دهنده پاراگراف‌های معنایی سوره به ویژه افتتاح و اختتام است که در مصادیق و نمودهای مختلف به مثابه مقیاس‌های فراکتالی در کل سوره جاری هستند، هر یک ظهوری از کل دانسته شده و حول یک محور پیوستگی این ساختار را به مخاطب انتقال می‌دهند. قصص، ضرب‌المثل، احکام، اوامر و نواهی و... از جمله مولفه‌های شکل‌دهنده نقوش داخلی کلیت سوره هستند که با حکمتی الهی در ابعاد متناسب منجر به شکل‌گیری گفتمانی متعادل و تاثیرگذار میان بنده و مولا در قالب قرآن کریم شده‌اند.

آیات ۱ تا ۱۰

آیات ۳۳ تا ۳۴

سوره روم در در ابتدا و پایان خود، در نمونه برخورد از سوی افراد، در برابر فتنه بدنی هستی که در لایه های زمین حیات امر خداوند برقرار هست، توصیف می نماید. گروهی که در همین ظاهر دنیا و بعد عرفانی آن غرق شده و به لذت خود خوش از آن اکتفا می کنند. زیرا این همه از تکبر و تکبر از ایجاد درونی تر هستی غفلت ورزیده و نسبت به بسیاری از حقایق علم پیدا نمی کنند. «بمَنْزِلِنَ مَا لَهُمْ مِنْ آيَاتِنَا وَمَنْعَهُمْ عَنْ آيَاتِنَا وَمَنْعَهُمْ عَنْ آيَاتِنَا وَمَنْعَهُمْ عَنْ آيَاتِنَا وَمَنْعَهُمْ عَنْ آيَاتِنَا» (۶)

در این دسته قرار می گیرد. «وَلَكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» (۶)

اما در مقابل گروهی، با ایمان و باور به دست خداوند، مثال بودن امور و باطن عالم را لحاظ کرده و به هوای دنیویان به وعده تحلف ناپسند معشوق ازلی در مسیر جهاد و بندگی قدم می گذارند. این دو در نقطه نجات و آرامش قرار می گیرند و از لذت و خرها و فراز و فرودهای گذران عالم دنیا به سلامت عبور می کنند. «... وَتَوَكَّلْ عَلَىٰ بَرِّئِ الْيَتِيمِ الرَّسُومِ» (۳۳) و «... وَتَوَكَّلْ عَلَىٰ بَرِّئِ الْيَتِيمِ الرَّسُومِ» (۳۳)

بنده، بند را به غایبی مثال از سطح عالم رب خورش می رساند. بندگی شمر، مسرورت و اوقات درونی حقیقی برای انسان دانسته شده است. پیدا کردن حضور حق در عین و باطن وقت و آمد، ابراج بر لایحه حیات دنیا هم ها و شادی و درجهان هدف آفرینش و امر ثابت و اصلی حاکم بر هستی است. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ» (۱)

منجرب به لوح مومن می گرد، نشاط و مبارزه می دیدار معبود را به یمن در قلب بنده زنده نگه می دارد.

(۸۱)

«آهانه تدبیر و باطن همه امور به دست خداوند مثال است...» آیه ۱

«آیات من قبل این هستند...» (۳۳) ... «بمَنْزِلِنَ مَا لَهُمْ مِنْ آيَاتِنَا وَمَنْعَهُمْ عَنْ آيَاتِنَا وَمَنْعَهُمْ عَنْ آيَاتِنَا وَمَنْعَهُمْ عَنْ آيَاتِنَا وَمَنْعَهُمْ عَنْ آيَاتِنَا» (۶)

۸. جمع بندی

پژوهش حاضر، در راستای تبیین ساختار نظام‌مند درون سوره‌ای با محوریت افتتاح و اختتام، تلاش نموده تا با بهره‌مندی از مطالعات میان رشته‌ای از جمله نگاه ساختارگرایی در زبان‌شناسی به این امر دست یابد. رسیدن به ساختار چند لایه‌ای و اجزایی با روابط گوناگون در یک بسته معنایی همچون سوره، سبب شد تا با ارائه الگویی مشترک میان از دل دیگر علوم بشری همچون هندسه و معماری مخاطبین بیشتری را با زبانی مشترک به فهم و درک مضامین سور شریفه قرآن کریم دعوت نماید. هندسه فراکتال نمونه‌ای از قاعده نهفته در دل طبیعت، معماری بناها و سازه‌های بشری است که نوع و شکل روابط موجود در آن قرابت نزدیکی با کشف پیوستگی عناصر در یک سوره قرآنی نیز دارد. چنان‌که پیش از این نیز گذشت، تکرار معنادار اجزای خود متشابه سازه‌های فراکتالی و سنخ روابط و پیوند میان مفاهیم محوری یک سوره در دل آیات شریفه وجه مشترک قابل تاملی دارند که درک آن تطبیق و بومی‌سازی این الگو را آسان‌تر می‌نماید. رسیدن به وحدت از دل کثرت، هر چند از طرق مختلف و مقیاس‌های متفاوت نکته مهم این دو ساختار دانسته می‌شود.

نکته مهم استخراج نظام حاکم بر این نوع نگاه سیستمی در پدیده‌ها، متون، روابط و... ایست که انسان برای رشد ذهنی و فکری خویش با آن سر و کار دارد. اقتضای پیشرفت سریع و روشمند علوم امروزی، ایجاب می‌نماید تا در حیطه تعالیم اسلامی به ویژه متن قرآن کریم، حتی‌الامکان به سمت رویکردهای سیستمی و جامع‌نگر رفته تا مخاطب بتواند درکی سازمان یافته از مفاهیم این منابع ارزشمند به دست آورد. بررسی موردی سوره روم، مفهوم جاری بودن امر الهی در ظاهر و باطن شئون هستی را به عنوان پیام محوری پیوسته میان آغاز و پایان سوره نشان داده است. در حقیقت قرآن کریم به منظور توجه به محوریت حضور همیشگی حق در ماوراء همه امور جهان، به جزئیات آفرینش انسان از مراحل ضعف و شکل‌گیری تا دوران قوت و ثبات وجودی او پرداخته، تا شاید تلنگری برای پی بردن به وجود امری الهی در لایه‌ای باطنی زندگی انسان باشد. (۵۴) افراد پس از گذران سال‌های عمر خویش و با فرارسیدن قیامت در نسبت با حق و وعده‌های داده شده در قالب دو طیف حاضر می‌گردند. گروهی که متصف به ویژگی‌های حق شده و جهاد خویش را به ثمر رسانده‌اند و لقاء رب

را دریافت می‌کنند. در مقابل گروهی که با کفران آیات و توقف در شئون ظاهری دنیا، غافل از گذر سریع، فرصت‌های رشد در بستر دنیا را از دست داده‌اند و افسوس که گاه قیامت دیگر جایگاه عذرخواهی و جبران نیست ﴿۵۷﴾. نهایتاً خداوند متعال با دعوت به صبر، استمرار در مسیر ایمان، جهاد و بندگی ﴿۶۰﴾ و اطمینان خاطر که در ابتدای سوره داده که همه امور به دست حق است و اگر مومن در برابر واکنش‌ها، فریب‌های کسانی که ایمان و یقینی به معبود ندارند، استقامت نماید و این حقیقت را دریابد، به نصر خداوند متعال به فرح و سرور می‌رسد. ﴿۴﴾، ﴿۵﴾.

منابع

۱. قرآن کریم

۲. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴)، "لسان العرب"، بیروت، دار صادر
۳. احمدی، بابک (۱۳۸۰)، "ساختار و تاویل متن"، تهران، نشر مرکز، چاپ پنجم
۴. البرزی، پرویز (۱۳۹۲)، "مبانی زبان‌شناسی متن"، تهران، موسسه انتشارات امیرکبیر
۵. امین، سیده نصرت (۱۳۶۱)، "مخزن العرفان در تفسیر قرآن"، تهران، نهضت زنان مسلمان
۶. ایزدی، فاطمه؛ حداد، شمیلا؛ مشکسار، مریم (۱۳۸۷)، "هندسه فراکتال در ساختارهای هنر و معماری"، فصلنامه گزارش سازمان نظام مهندسی استان فارس، بهار و تابستان شماره ۵۶، صص ۷۶-۸۱
۷. بقاعی، ابوالحسن بن عمر (۱۴۱۵)، "نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور"، دارالکتب العلمیه، بیروت
۸. برکاوی، عبدالفتاح عبدالعلیم (۱۹۹۱)، "دلالت السیاق بین التراث و علم اللغه الحدیث"، قاهره، دارالکتب
۹. تخمچیان، علی، مینو قره بگلو، احد نژاد ابراهیمی (۱۳۹۶)، "شکل‌گیری فضا در اثر پیوند مفهومی" موسیقی - ریاضی و معماری (مطالعه موردی: جلوخان و آسمانه گنبد خانه مسجد شیخ لطف الله اصفهان)، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره پانزدهم، سال پنجم، صص ۱۰۸-۱۲۹، تابستان
۱۰. جرجانی، سید شریف علی بن محمد (۱۴۱۳)، "التعریفات"، تحقیق: ابراهیم الیاباری، بیروت،
۱۱. حجتی، محمدباقر (۱۳۷۲)، پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران
۱۲. خامه‌گر، محمد (۱۳۹۶)، "اصول و قواعد کشف استدلالی غرض سوره‌های قرآن کریم"، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
۱۳. خطیب قزوینی (۲۰۰۳)، "الایضاح فی علوم البلاغه المعانی و البیان و البدیع"، بیروت، دارالکتب العلمیه
۱۴. زرکشی، محمد بن عبدالله (۱۴۱۰)، "البرهان فی علوم القرآن"، چ اول، بیروت، دارالمعرفه
۱۵. سیف، هادی (۱۳۸۸)، "کاشیکاری داخلی گنبد مسجد شیخ لطف الله"، روایت عارفانه حدیث هنری گذر از کثرت و رسیدن به وحدت"، تهران، انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان
۱۶. سیوطی، جلال‌الدین (۱۴۲۱)، "الاتقان فی علوم القرآن"، بیروت، انتشارات دارالکتب العربی. چ دوم
۱۷. سید قطب (۱۴۱۲)، "فی ظلال القرآن"، بیروت، قاهره، دارالشروق
۱۸. شمیسا، سیروس (۱۳۷۸)، "نقد ادبی"، تهران، فردوس
۱۹. همو (۱۳۸۶)، "نگاهی تازه به بدیع"، تهران، نشر میترا
۲۰. صفوی، سلمان (۱۳۹۶)، "دانشنامه معاصر قرآن کریم"، قم، انتشارات سلمان آزاد

۲۱. طباطبایی، محمد حسین (۱۳۹۰)، "المیزان فی تفسیر القرآن"، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۲. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲)، "مجمع البیان فی علوم القرآن"، تهران، ناصرخسرو
۲۳. عبدالمجید، جلیل (۱۹۹۸)، "البدیع بین البلاغه العربیه و اللسانیات النصیه"، الهئیه المصریه العامه للکتاب
۲۴. عمید، حسن (۱۳۵۴)، "فرهنگ عمید"، بی جا، سازمان چاپ و انتشارات جاویدان
۲۵. علوی مقدم، مهیار (۱۳۷۷)، "نظریه های نقد ادبی معاصر (صورت‌گرایی و ساختارگرایی)"، تهران، سمت
۲۶. عرفانیان، عباس (۱۳۸۰)، "معماری طبیعت هندسه فراکتال و نظریه آشوب"، فصلنامه معماری و شهرسازی اسلامی، بهار و تابستان
۲۷. قبادیان، وحید (۱۳۸۸)، "مبانی و مفاهیم در معماری معاصر غرب"، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی،
۲۸. قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱)، "قاموس قرآن"، دارالکتب الاسلامیه، تهران، چاپ ششم
۲۹. همو (۱۳۷۷)، "احسن الحدیث"، بنیاد بعثت، تهران، چاپ سوم
۳۰. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵)، "الکافی"، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الإسلامیه
۳۱. لطفی پور ساعدی، کاظم (۱۳۷۱)، "درآمدی به سخن کاوی"، مجله زبان‌شناسی، سال نهم، شماره پیاپی ۱۷، بهار و تابستان
۳۲. مستغنی، علیرضا، علیمرادی، محسن (۱۳۹۵)، "واکاوی کاربرد هندسه و فرکتال در معماری پارامتریک؛ با بررسی آرایه داخلی گنبد مسجد شیخ لطف الله"، نشریه نامه معماری و شهرسازی، سال هشتم شماره ۱۶، صص ۱۰۳ تا ۱۲۲، بهار و تابستان
۳۳. معین، محمد (۱۳۸۲)، "فرهنگ فارسی"، تهران، ساحل
۳۴. معرفت، محمد هادی (۱۳۸۸)، "التمهید فی علوم القرآن" قم، موسسه فرهنگی انتشارات التمهید، ج ۵
۳۵. مطیع، مهدی، احمد پاکتچی و بهمن نامور مطلق (۱۳۸۸)، "درآمدی بر استفاده از روش‌های معناشناسی در مطالعات قرآنی"، پژوهش دینی، شماره ۱۸، بهار و تابستان
۳۶. نقره کار، عبدالحمید، (۱۳۸۹)، "مبانی نظری معماری"، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور

37- Bovill, Carl (1995): Fractal Geometry in Architecture and Design, Boston: Birkhauser.

38- Halliday M.A.K. & Ruqaiya Hasan (1976), Cohesion in English, London/New York: Longman.

39- Neal Robinson, "Hands Outstretched: Towards a Re-reading of Surat al-M'd'ida", Journal of Qur'anic Studies, vol III, 2001

40- Mir, Mustansir (2008). Some figures of speech in the Quran. Religion and Literature, 40(3)

A Systemic Approach to the Fractal Cohesion of Surah Structure with Emphasis on Opening and Closing: the Case of Surah Ar-Rum¹

Soudeh As'adi²

Ahmad Zare' Zardini³

Mahdi Moti⁴

Abolfazl Horri⁵

Abstract

Proper realization of the surah structure is a key component in the constant understanding of the atmosphere of ayahs in the semantic system of the Holy Qur'an. Each surah's beginning and ending, as its main components, have significant relationships with other concepts used in the text. The wise proportionality of these two parts is indicative of a sage and prudent Creator. Therefore, this study aimed to discover and extract the connections between the opening and closing of surahs, which leads to a more coherent and comprehensive understanding of their main structures. To this end, it was an attempt to present a model adapted from the Holy Qur'an based on structuralism to respond to the question of how it is possible to understand the harmonic and systemic nature of the surah structure by examining the main elements of its beginning and ending. Therefore, it adopted a new approach by depicting the cohesive relation between the elements of a surah through ideation from fractal geometry whose important feature, highlighting the meaningful repetition of the same components, is concordant in creating the main structure

1. Date Received: November 11, 2020; Date Accepted: February 13, 2021

2. PhD Student of Qur'anic and Hadith Sciences, Meybod University;

Email: assadi_s84@yahoo.com

3. Corresponding Author: Associate Professor, Department of Qur'anic and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Meybod University, Meybod, Iran

Email: zarezardini@meybod.ac.ir

4. Associate professor of Department of Quranic Sciences and Hadith (Traditions), Faculty of Theology and Ahl-al-Bayt (Prophet's Descendants) Studies, University of Isfahan, Isfahan. Iran; Email: m.motia@ltr.ui.ac.ir

5. Assistant Professor, English language and Literature, Faculty of Literature & Foreign Languages, Arak University, Arak. Iran; Email: a-horri@araku.ac.ir

of a design. It thus analyzed the structural links between the beginning and ending of Surah Ar-Rum relying on this model. The use of intra- and inter- componential lexical-semantic evidence leads to a cohesive reading of the concepts of the surah. The features of the two groups of believers and infidels concerning *liqā'-Allāh* (meeting God), mentioning the components of patience, persistence in the path of faith, jihad and servitude along with the concept of divine command in the inward and outward of existence, and explaining real and conventional relations constitute the conceptual chain connecting the beginning and ending parts, around which this surah is formed.

Keywords: structural cohesion, lexical cohesion, semantic cohesion, structure, fractal geometry, opening, closing